

DIGITALIZACE PÍSEMNÝCH PAMÁTEK V RÁMCI PROJEKTU CLAVIS MONUMENTORUM LITTERARUM

Jan Bažant

1 Východiska a cíle projektu

Clavis monumentorum litterarum (dále CML) je dlouhodobý non-profitní projekt řešený centrem CML v Ústavu pro klasická studia AV ČR ve spolupráci s dalšími institucemi a specialisty. Východiskem pro rozvoj tohoto programu se stal grantový projekt č. 405/93/2137 – Repertorium písemnictví v českých zemích do roku 1800 – financovaný v letech 1993-1995 Grantovou agenturou ČR. Program je zároveň podporován investičními a institucionálními prostředky Akademie věd ČR. Významný finanční příspěvek poskytla v roce 1995 též Komerční banka.

Cílem tohoto široce koncipovaného projektu je vytvořit otevřený počítačový databázový textově-obrazový systém, který podchytí a v pokud možno ucelené podobě zpřístupní památky písemnictví v historických zemích České koruny od počátků státnosti až do roku 1800, tj. literaturu bohemikální provenience. Bohemikální produkci v případě CML rozumíme díla, jejichž autoři buď pocházeli ze zemí Koruny české (Čechy, Morava, Slezsko a Lužice) nebo na tomto území působili, dále díla v tomto teritoriu sepsaná či vydaná a konečně díla jazykově česká (s výjimkou slovacik).

Program vychází z dosavadních zkušeností navrhovatelské instituce a obdobných programů řešených v institucích příbuzných. Od r. 1993 je vytvářena textová databáze CML obsahující digitalizovaná data Knihopisu českých a slovenských tisků do r. 1800 (bez slovacik). Tištěná verze Knihopisu je doplňována o aktuální informace (změna vlastníka apod.), takže tento základní bio-bibliografický soupis knižní česky psané produkce zachycuje současný stav zpracování jazykově českých bohemik. V r. 1995 bylo započato s digitalizací textových informací obsažených v Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě a v Repertoriu auctorum Bohemorum. Průběžně vzniká též archiv faksimilí titulních listů a grafických příloh obsažených ve starých tiscích.

V zásadních kritických diskusích s odborníky na bibliografický popis starých tisků (dr. Bohatcová, dr. Baďurová aj.) byla dopracována struktura da-

tabáze CML a vymezen způsob zápisu jednotlivých položek. Základním metodologickým východiskem databáze CML je nazírání na jeden každý knižní či rukopisný exemplář jako na svébytný kulturněhistorický fenomén, jež je třeba popsat právě z hlediska jeho jedinečnosti. Proto je v databázi kladen důraz zejména na zaznamenání provenienčních přípisů a původních signatur, což umožní nejen z hlediska badatelského např. rekonstruovat staré knihovny a oběh knih, ale i z hlediska ochranného identifikovat každý dochovaný exemplář a tím znemožnit jeho pohyb na černém trhu. Současně s těmito úvahami teoretického charakteru probíhá vytypování nevhodnějšího způsobu ukládání a ochrany již zpracovaných dat, promýšlení publikování výsledků dosažených v rámci CML v sítích a na CD- ROMech – tyto závěry však musejí být uvedeny do souladu s nejnovějšími technickými aplikacemi v oboru informatiky.

2 Technické zabezpečení projektu

V letech 1993-1995 bylo kompletováno unikátní bezdotykové snímací zařízení Sinar E, které zaručuje digitalizaci předmětných předloh v kvalitě barevné faxsimile na připojené jednotce MacIntosh Quadra 950 s kapacitou 140 MB RAM a 1 GB HD. Tato aparatura byla doplněna špičkovým osvětlovacím zařízením fy Broncolor a další počítačovou technikou (Power MacIntosh 8100 8/1000 MB CZ, zálohovací zařízení FWB Hammer Disk 1300 FMF), která zefektivňuje a urychluje práce na snímání obrazových předloh. Vysoce kvalitní digitalizované záznamy jsou ukládány na velkokapacitní optické disky 1,3 GB, počítá se s jejich fixací na CD-ROMy tak, aby se staly základem digitalizovaného archivu faxsimilí, z něž budou přebírány v komprimované a náhledové podobě do databáze CML. Tato sestava se stala se základem pro vytvoření specializovaného pracoviště pro digitalizaci obrazových předloh, které je v současnosti umístěno v Národní knihovně v Praze. Pomocí uvedené techniky byl nalezen dle našeho mínění optimální pracovní postup při snímání starých tisků a rukopisů. Z prostředků přidělených Grantovou agenturou ČR bude v r. 1995 pořízena další nezbytná technika: unixová jednotka pro napojení databáze CML do mezinárodních i tuzemských počítačových sítí a zařízení na výrobu CD-ROMů v malých sériích, které umožňují zajistit dílčí i celkové výstupy z databáze CML pro partnerské instituce.

3 Harmonogram prací

I. 1993-1995: počítačové zpracování bibliografických dat na základě Knihopisu českých a slovenských tisků do r. 1800 a částečná digitalizace Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě.

II. 1996-1998: doplňky a korektury digitalizovaných záznamů, sloučení textových informací s digitalizovanými snímky v textově-obrazovou databázi jazykově českých bohemik do r. 1800, počítačové zpracování Repertoria auctorum Bohemorum, dokončení počítačového zpracování Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě a dalších tematických knižních celků.

III. fáze: počítačové zpracování cizojazyčných bohemikálních starých tisků, příp. soupisů rukopisů knihoven a archivů ČR.

3.1 Cíle na nejbližší léta:

1) Pomocí údajů bibliografických a evidenčních pomůcek institucí spravujících historické fondy v České republice i v zahraničí bude pokračovat korigování, doplňování a zpřesňování již digitalizovaných textových informací, které budou sloučeny s obrazovými záznamy v textově-obrazovou databázi jazykově českých tisků vycházející z Knihopisu.

2) Bude dokončena digitalizace textových informací obsažených v Rukověti humanistického básnictví včetně doplňků poskytnutých dr. Josefem Hejnicem. Knižní verze Rukověti bude doplněna svazkem rejstříků, jež budou vytvořeny počítačovou metodou jako jeden z vedlejších výstupů z databáze CML.

3) Bude počítačově zpracována další publikovaná pomůcka soupisového charakteru: Repertorium auctorum Bohemorum, vydávaná dr. Pavlem Spunarem.

4) Bude dokončena autonomní část databáze CML – bohemikální hebrejské staré tisky a rukopisy; digitalizace příslušných textových popisů a obrazových částí byla ve spolupráci se Židovským muzeem v Praze zahájena v březnu 1995.

5) Bude počítačově zpracována kartotéka kancionálových písní z pozůstatosti Antonína Škarky (tzv. Hymnologia Bohemica), která bude doplněna údaji o textech písní obsažených v Knihopise a údaji o písňových nápěvech sebranými dr. Koubou – celek vytvoří databázi českých písňových incipitů a nápěvů 16. – 18. století.

6) Bude pokračovat vydávání ediční řady Clavis monumentorum litterarum (monografie, edice), v níž by měly být publikovány jak výsledky badatelského zhodnocení informací obsažených v databázi CML či v jejích autonomních částech, tak další práce vzniklé v partnerských institucích (především soupisového charakteru), které doposud čekají z nejrůznějších důvodů na vydání.

4 Spolupráce v rámci České republiky

Na smluvním základě byla vytvořena rozsáhlá síť externích spolupracovníků, kteří v institucích vlastních či spravujících fondy bohemikálních rukopisných a tištěných památek z období do roku 1800 poskytnou data pro projekt CML a zajistí možnost snímání předmětných předloh. Princip partnerství a spoluautorství je smluvně garantován bez ohledu na množství informací, jimiž jednotlivé instituce přispívají do databáze CML, navíc je jmenovitě zachován i individuální přínos jednotlivých spolupracujících odborníků. V tomto duchu byly uzavřeny nebo jsou před podpisem smlouvy s následujícími institucemi:

Arcibiskupský zámek Kroměříž, Archiv města Brna, Biskupství České Budějovice, Břevnovské arcidiecéze sv. Vojtěcha a sv. Markéty, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Klášter premonstrátů Teplá, Moravská zemská knihovna v Brně, Moravský zemský archiv v Brně, Muzeum Šumavy Sušice, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Okresní muzeum Klatovy, Památník národního písemnictví v Praze, Severočeské muzeum v Liberci, Slezský ústav a Slezské muzeum v Opavě, Státní vědecká knihovna v Českých Budějovicích, Státní vědecká knihovna v Hradci Králové, Státní vědecká knihovna v Liberci, Státní vědecká knihovna v Olomouci, Státní vědecká knihovna v Plzni, Západočeské muzeum v Plzni, Zemský archiv Opava, Židovské muzeum Praha.

Ve dnech 14.-15. března 1995 se uskutečnilo první pracovní setkání spolupracovníků na projektu CML, na němž byly diskutovány otázky počítačové zpracování historických knižních fondů a projednány konkrétní formy spolupráce.

Na základě jednání s dalšími institucemi a s Archivní správou MV ČR bude v roce 1996 rozšířena spolupráce na digitalizaci bohemik o další dosud smluvně nezúčastněné instituce, především muzejní a archivní síť ČR. Archivní správa MV ČR garantovala, že zpracování a aktualizace údajů pro databázi CML bude zařazeno do pracovní náplně jí podřízených složek, přičemž archivům, které vede pouze metodicky, doporučí účast na projektu CML oběžníkovým dopisem.

Aby byly vyzkoušeny technické možnosti aparatury SINAR pro různé metodologické přístupy rozličných humanitních oborů, byly uzavřeny smlouvy s Archivem hl. města Prahy a Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze o digitalizaci památek slovesné i neslovesné povahy.

5 Mezinárodní spolupráce

Tím, že projekt CML zachytí literární produkci a vytvoří předpoklady pro zkoumání kulturní historie uzavřeného geopolitického celku, jakým jsou země Koruny české, může vytvořit model pro zpracování obdobných kulturněpolitických celků ve střední Evropě, příp. v jiných teritoriích. Pro zajištění

mezinárodní spolupráce projektu CML byla vytvořena mezinárodní komise složená z odborníků středoevropských zemí: Prof. Jan B. Korolec, Filozofický ústav Polské akademie věd ve Varšavě, prof. Otto Mazal, bývalý ředitel rukopisného oddělení Rakouské národní knihovny ve Vídni, prof. Andreas Vizkelety, býv. ředitel rukopisného oddělení Sécsenyho knihovny v Budapešti, editor řady *Fragmenta codicum* vydávané Literárněvědným ústavem Maďarské akademie v Budapešti.

Na akademické úrovni probíhaly rovněž od r. 1994 rozhovory o přijetí projektu CML do programů podporovaných a sledovaných Union Académique Internationale, tj. organizací sdružující akademická pracoviště v celosvětovém měřítku. Tato jednání vyvrcholila ve dnech 11.-17. června 1995, kdy byl projekt CML v rámci pražského zasedání Mezinárodní akademické unie podroben přijímacímu řízení a posléze přijat mezi programy podporované UAI, což – jak doufáme – napomůže rozvoji mezinárodní spolupráce a případnému vzniku obdobných programů v dalších evropských zemích. Tím by byl učiněn další krok směrem k bezproblémovému toku informací mezi nejrůznějšími subjekty, jehož základním předpokladem je vzájemná kompatibilita dat a informací o různých evropských kulturách.

6 Využití výsledků projektu CML

Realizace projektu umožní:

- shromáždit relativně úplnou dokumentaci k dějinám slovesné kultury od počátků české státnosti až do r. 1800 v zemích Koruny české a jejím zpracováním vytvořit předpoklady pro mnohostranný interdisciplinární výzkum a zhodnocení vývoje naší vzdělanosti;
- propojit dílčí soupisové práce a doposud roztříštěné informační systémy jednotlivých institucí (knihoven, archivů, výzkumných ústavů) v jeden celek a zefektivnit vynaložené prostředky na základní výzkum;
- snadný přístup badatelské i laické veřejnosti k základním informačním zdrojům, který napomůže při odstraňování informačních bariér mezi kulturními centry a tzv. periferií a při hledání kulturních kořenů české společnosti;
- vyrovnat se vyspělým západním zemím v oblasti poskytování vědeckých informací a zapojit se do celosvětových informačních systémů;
- vytvořit předpoklady pro zřízení dokumentačně-informačního střediska k dějinám středověkého a raněnovověkého písemnictví v českých zemích.

Při realizaci projektu je kladen důraz zvláště na vědecké využití shromážděných dat. Počítačové zpracování bio-bibliografických dat umožní interdisciplinární výzkum latinského písemnictví i národních literatur v historických zemích Koruny české od počátků české státnosti až do r. 1800.

Interdisciplinární přístup pomocí textově-obrazové databáze nabízí mnohostranné využití, např. studium dějin knihy a literatury v souvislosti s dějiny umění (knižní ilustrace) nebo zkoumání vztahu obrazu a slova, způsoby psaní a čtení ve středověku a raném novověku apod. Výsledky mnohostranného studia materiálů zachycených v databázi CML budou prezentovány formou mezioborových i úzce specializovaných studií a článků, konferenčních příspěvků, vysokoškolských přednášek a dvou edičních řad: 1. řada vydání pramenů; 2. řada monografických studií.

Ad 1: Programem ediční řady literárních památek středověku a raného novověku Čech, Moravy a Slezska, která bude využívat data projektu CML, je vydávání kulturněhistorických pramenů mnoha humanitních oborů a literárních žánrů. V r. 1994 započala spolupráce na projektu AVE MUSICA, jehož výstupem budou jednak databanka textových i obrazových záznamů, jednak edice středověkých a raněnovověkých hudebních textů (pro nejbližší období Jistebnický kancionál, Balthasar Tomáš Janovka: *Clavis artis musicae* ad.), k vydání se připravuje řada historických a hagiografických textů (např. Život sv. Jana Nepomuckého, kritické edice děl největšího básníka českého baroka Fridricha Bridela, vybrané texty Matěje Václava Štejera, Antonína Koniáše aj.)

Ad 2: Struktura databáze přispěje k uplatnění moderních metod kulturní historie při analýze a interpretaci literárních děl bohemikální provenience: komplexní analýza dat vybraných souborů bude zahrnovat statistické studie o knižní produkci stejně jako interpretace děl určitého oboru nebo tematického zaměření. V současnosti např. probíhá výzkum kulturního působení jezuitského řádu v Českém království, jehož dílčími výsledky jsou materiálové i analytické články, nálezové zprávy, edice textů jezuitských autorů či databázové soupisy generálního katalogu členů staré české provincie T.J. (na základě kartotéky dr. Anny Fechtnerové) a jejich dochovaných elogií (ve spolupráci s dr. Lindou z katedry české literatury FF UK). Byla navázána spolupráce na probíhajícím výzkumu pozůstalostních inventářů měšťanských knihoven v Čechách 16. – 18. století, v níž se počítá s využitím databáze CML pro identifikaci knižních titulů. V nejbližší době se rozběhne vzájemná výměna dat s grantovým projektem Rukověť literárních rukopisů Čech, Moravy a Slezska 17. a 18. století, řešeným bohemisty z Filozofické fakulty UK a Památníku národního písemnictví v Praze. Do programu CML budou zahrnuty i výsledky projektu „Korpus augustínovských a pseudoaugustínovských rukopisů v českých a moravských sbírkách“, podporovaného grantem Rakouské akademie věd, i analýzy augustínovské theologie, které se v současné době zpracovávají pracovníci ÚKS AV ČR (ThDr. Lenka Karfíková).

K těmto cílům se spojí pracovníci Ústavu pro klasická studia s institucemi i s jednotlivými odborníky různých humanitních oborů v České republice

i v zahraničí, spolupráce s nimi umožní i zpětnou vazbu, tj. modifikovat databázi a její výstupy podle zaměření a potřeb pracovních týmů. Projekt CLM tak přispěje nejenom k hlubšímu poznání jednotlivých historických fenoménů středoevropské kultury, ale i k bližšímu pochopení základů kultury moderní společnosti.

PŘÍLOHA

Statut CML

Clavis monumentorum litterarum je dlouhodobý non-profitní projekt řešený centrem CML v ÚKS ve spolupráci s dalšími institucemi a jednotlivci. Výchoziskem pro rozvoj tohoto programu se stal grantový projekt č. 405/93/2137 – Repertorium písemnictví v českých zemích do roku 1800 – financovaný od r. 1993 Grantovou agenturou ČR.

Cílem tohoto projektu je vytvořit otevřený počítačový databázový textově-obrazový systém, který podchytí a v pokud možno ucelené podobě zpřístupní památky písemnictví v historických zemích České koruny od počátku státnosti až do roku 1800. Při zpracování textových informací jsou zohledněny jak dosavadní kodikologické a knihovědné postupy, tak moderní způsoby počítačového zpracování dat. Obrazová část CML je rozvíjena ve dvou směrech:

a/ archiv digitalizovaných faksimilí uchováující záznamy obrazových předloh v nejvyšší možné kvalitě, přičemž zpřístupnění digitalizovaných faksimilí starých tisků a rukopisů přispěje k ochraně originálů a k prodloužení jejich životnosti (konzervační a ochranný aspekt);

b/ komprimované a upravené „náhledové“ záznamy s doprovodnými textovými informacemi zpřístupňující příslušné záznamy v dostatečné kvalitě prostřednictvím počítačových sítí, resp. edic na CD-ROMech k dalšímu badatelskému využití (vědecký a obecně kulturní aspekt).

Otevřenost systému umožňuje neustálý přísun aktualizovaných informací z nejrůznějších zdrojů, přičemž u institucí či jednotlivců spolupracujících na smluvním základě je zaručen v rámci České republiky bezplatný vstup do databáze CML. Princip partnerství a spoluautorství je smluvně garantován bez ohledu na množství informací, jimiž jednotlivé instituce přispívají do databáze CML, navíc je jmenovitě zachován i individuální přínos jednotlivých spolupracujících odborníků. Zároveň celý systém slouží i k ochraně digitalizovaných dat před zneužitím třetí stranou a důsledná evidence jednoho každého rukopisného či knižního exempláře znesnadňuje jejich prodejnost na černém trhu a tím jej chrání i před odcizením.